

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА**

**Збірник наукових праць**

**Випуск 6 (17)**



**Київ – 2014**

**СОЦІАЛЬНІ  
ВИМІРИ  
СУСПІЛЬСТВА**

Збірник наукових праць  
Заснований  
Інститутом соціології  
НАН України  
у березні 1997 р.

**ISSN 2078-6948**

Зареєстрований  
Міністерством юстиції  
України 10.04.2009 р.  
Реєстраційне свідоцтво  
КВ № 15128-3700Р

Зв'язок з редакцією  
01021, Київ,  
вул. Шовковична, 12  
тел.: (044) 255-71-07  
факс: (044) 255-76-96  
e-mail: i-soc@i-soc.org.ua  
<http://www.i-soc.com.ua>

**РЕДАКЦІЯ**

Микола ШУЛЬГА	головний редактор
Ігор МАРТИНЮК	заступник головного редактора
Наталя СОБОЛЄВА	заступник головного редактора
Любов ЛЕЩЕНКО	відповідальний секретар
Ольга КУЗЬМІНА	науковий редактор
Олена СОКОЛОВА	верстка

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ**

*Олександр Вишняк*, д.соц.н., Інститут соціології НАН України  
*Лідія Амджадін*, к.соц.н., Інститут соціології НАН України  
*Олена Злобіна*, д.соц.н., Інститут соціології НАН України  
*Наталія Костенко*, д.соц.н., Інститут соціології НАН України  
*Ольга Куценко*, д.соц.н., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка  
*Сергій Макеев*, д.соц.н., Інститут соціології НАН України  
*Анатолій Ручка*, д.філос.н., Інститут соціології НАН України  
*Юрій Саєнко*, д.екон.н., Інститут соціології НАН України  
*Олександр Стегній*, д.соц.н., Інститут соціології НАН України  
*Віктор Степаненко*, к.філос.н., Інститут соціології НАН України  
*Тетяна Петрушина*, д.соц.н., Інститут соціології НАН України  
Валентин Тарасенко, д.соц.н., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

*Рекомендовано до друку Вченою радою  
Інституту соціології НАН України.  
Протокол №5 від 24 червня 2014 року.*

© Соціальні виміри суспільства, 2014  
© Інститут соціології НАН України, 2014

# Зміст

## РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

### ***В.Резнік***

Легітимація соціального порядку в суспільстві:  
уповноважування влади чи упокорення влади? ..... 9

### ***А.Шульга***

Перспективы феноменологической  
парадигмы в социологии ..... 26

### ***А.Малюк***

Некоторые теоретические и методологические проблемы  
исследования современного глобального кризиса ..... 38

### ***Л.Бевзенко***

Социальная интеграция – концептуальные акценты  
в контексте социосамоорганизационного подхода ..... 50

### ***А.Зоткин***

Трансформация властных отношений: от принуждения  
к информационному господству ..... 70

### ***Г.Заремба***

Ідеї про справедливість: ретроспектива та сучасність ..... 81

### ***Ю.Андрієвська***

Континуум приватність – публічність:  
взаємодія та протистояння ..... 90

### ***Л.Малиш***

Позиції українців у соціальному просторі  
залежно від поселенських особливостей зв'язків ..... 103

### ***О.Панькова***

Человеческий потенциал в инновационном  
развитии экономики Украины ..... 120

# Contents

## CHAPTER ONE

<b><i>V.Reznik</i></b> Legitimation of social order in a society: Is it an empowerment of authority or an obedience to authority? .....	9
<b><i>A.Shulga</i></b> Prospects of phenomenological paradigm in sociology .....	26
<b><i>A.Maliuk</i></b> Some theoretical and methodological problems of studying the contemporary global crisis .....	38
<b><i>L.Bevzenko</i></b> Social integration: Conceptual accents in the context of socio-self-organizational approach .....	50
<b><i>A.Zotkin</i></b> Transformation of power relations: From compulsion to information supremacy .....	70
<b><i>G.Zaremba</i></b> The ideas of justice: Retrospective and present-day realities ....	81
<b><i>Yu.Andriievska</i></b> Privacy-publicity continuum: Interaction and opposition .....	90
<b><i>L.Malysh</i></b> Peculiarities of links between different dimensions of ukrainians' position in the social space depending on settlement type .....	103
<b><i>O.Pankova</i></b> Human potential in the innovative development of ukrainian economy .....	120

## **РОЗДІЛ ПЕРШИЙ**

УДК 316.4.06

**В.Резнік,**  
доктор соціологічних наук

### **ЛЕГІТИМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ В СУСПІЛЬСТВІ: УПОВНОВАЖУВАННЯ ВЛАДИ ЧИ УПОКОРЕННЯ ВЛАДІ?**

*У статті аналізуються концептуалізації легітимації соціального порядку в монографіях Ч.Р.Мілза, А.Гоулднера та Р.Дарендорфа. Аналіз виявив спільні особливості концептуальних моделей цих теоретиків: а) визначення влади, панування та соціального маніпулювання як основних ресурсів легітимації; б) визначення протиборства та придушення як основ соціально-інтегративної функції легітимації.*

*В статье анализируются концептуализации легитимации социального порядка в монографиях Ч.Р.Милса, А.Гоулднера и Р.Дарендорфа. Анализ выявил общие особенности концептуальных моделей этих теоретиков: а) определение власти, господства и социального манипулирования как основных ресурсов легитимации; б) определение противоборства и подавления как основ социально-интегративной функции легитимации.*

*The paper analyzes the conceptualization of legitimation of the social order in monographs by Ch.Wr.Mills, A.W.Gouldner, and R.Dahrendorf. The analysis revealed common features of conceptual models of these theorists, such as: а) definition of power, domination and social manipulation as a major resource of legitimation; б) definition of confrontation and suppression as a basis of social-integrative function of legitimation.*

**Ключові слова:** легітимація, легітимність, соціальний порядок, влада, конфлікт.

**Ключевые слова:** *легитимация, легитимность, социальный порядок, власть, конфликт.*

**Keywords:** *legitimation, legitimacy, social order, power, conflict.*

Запорукою виживання, сталої життєдіяльності та розвитку суспільства є його соціальна впорядкованість. Соціальний порядок у суспільстві – це передусім доладна координація та співпраця. Міра чинності соціального порядку в суспільстві залежить від його легітимності, тобто загальної прийнятності та визнання. Відповідна легітимація є соціальною та науковою проблемою. Науковці пропонують різні бачення природи, підвалин та чинників легітимації соціального порядку. Зокрема, в одній із моїх попередніх публікацій розглядалося теоретизування із приводу даного феномену, наявне у працях Т.Парсонса [5]. Його теоретичні побудови здебільшого моделюють різновид легітимації, що властивий відносно стабільним та розвиненим суспільствам. Парсонс наголошував на культурних джерелах легітимації та її системно-інтегративній функції на засадах злагоди. Згодом цей його підхід був оскаржений у перебігу теоретичних дискусій фундаторами ліворадикального критицизму та діалектичної теорії конфлікту. Альтернативні підходи останніх варті детального окремого розгляду з огляду на можливу їх більшу концептуальну придатність для аналізу політичної кризи в сучасному українському суспільстві, що зазнає докорінних перетворень за умов протиборств.

Розпочати цей розгляд слід із доробку Ч.Р.Мілза, що пов'язував легітимацію передусім із середовищем владних відносин, зі спробами владарів виправдати власне панування над інститутами суспільства. Зокрема, конкретними моральними, релігійними або правовими джерелами легітимації ним визначені Бог або пантеон богів, “голос більшості виборців”, “воля народу”, “аристократія таланту та багатства”, “божественне право монарха” або його надприродна обдарованість. Тобто владарі обґрунтовують своє панування його гаданим походженням з вірувань широкого загалу в моральні символи, священні емблеми та

юридичні формули. Коли ці символи опановують приватну сферу, вони виступають як пояснення, мотиви і спонуки виконання індивідами певних ролей та санкціонують їх: “Легітимації, що отримують суспільне виправдання, законірно стають визнаними формами особистої мотивації” [4, с. 49]. Тобто символи панування у перебігу його легітимації створюють підстави для виправдання або розвінчування, прихильності або опозиційності до влади.

Ціннісні орієнтації та нормативні структури теж віднесені Мілзом до легітимувальних символів панування. Він визнає взаємозв'язки цих символів з інститутами, але при цьому заперечує їхню автономність усередині суспільства та визначальний вплив на інтеграцію його соціальної структури: “Ми не можемо стверджувати, що для запобігання розпаду соціальної структури *має* переважати якийсь комплекс цінностей чи легітимацій” [4, с. 50]. Тому виведення витоків державного правління із моральної природи людей викрито як змішування форми легітимації з її причиною. На думку Мілза, моральна самосвідомість людей здебільше сама ґрунтується на легітимувальних символах панування, що їх успішно опановують владарі та накидають їх загалу. А цінності, попри можливість неабияку особистісну значущість їх, є соціально-практично і науково значущими за умови придатності для виправдання інститутів суспільства та спонукання людей до виконання інституціоналізованих ролей. Утім, вплив цінностей та інших легітимувальних символів на інститути не виключений, але заснування теорії соціального порядку на ідеї цього впливу визнано неправомірним. Більш придатною у цьому випадку визначено ідею легітимації як формування легітимності, що становить одну із підвалин соціальної інтеграції та передумову появи “спільних цінностей”: “Якщо ми хочемо скласти собі уявлення про те, що таке “спільні цінності”, потрібно вивчити, як у різних соціальних структурах легітимується інституціональний порядок, замість намагатися *спочатку* досягнути цінності, а потім із них “пояснювати” з чого складається суспільство і що його об'єднує. Ми можемо, я вважаю,

говорити про “спільні цінності” там, де більшість членів інституціонального порядку визнають його легітимним, коли за допомогою конкретної легітимації успішно досягають покори або, принаймні, стримують незадоволення” [4, с. 51–52].

Ознаками легітимності інституціонального порядку визначено визнання його легітимним, а зовнішніми виявами такого визнання – покору та стримування незадоволення, досягнуті через конкретну легітимацію. Своєю чергою, досягнута легітимність порядку розглядається як ознака та умова наявності спільних цінностей, а не навпаки. Щоправда, постає питання: у чому полягає зазначена конкретна легітимація? За Мілзом, соціальний порядок суспільства уможлиблюється передусім панівним комплексом його інститутів, що здійснюють суцільний контроль людської спільноти і силоміць нав’язують їй цінності. За цих обставин позірне визнання і дотримання приписів соціального порядку виступає умовою виживання людини. За таких обставин можливі суперечності між бажаним та вимушеним, сказаним та зробленим. Йдеться про керування людьми не на засадах взаємної згоди між ними, а радше через три основні засоби забезпечення такої керуваності: а) насилля; б) авторитет, що зумовлює усвідомлене та добровільне підкорення; в) маніпулювання, тобто впливи, механізми дії яких невідомі підвладним. У підсумку будь-яка чинна влада за її власними мірками постає фактично легітимною.

З погляду Мілза, навіть науковці-суспільствознавці виявляються залученими у даний процес легітимації влади як безпосередні учасники та виконавці легітимаційних дій. Зокрема, він пов’язав легітимацію із вивченням громадської думки: “Ідея легітимації є одним із основних концептуальних інструментів політичної науки, особливо у тих працях, де проблематика цієї дисципліни заторкує питання громадської думки та ідеології” [4, с. 67]. Громадську думку та ідеологію можна розглядати як джерела та засоби легітимації. І старі, і новоутворені соціальні інститути потребують ідеологічного обґрунтування та



виправдання для забезпечення їх легітимності. На цій ниві соціологія кооперується із прикладними соціальними науками: "...ідеологічне використання результатів соціологічного дослідження швидко увійшло до арсеналу бюрократичних методів управління: сьогодні легітимація влади, спроби підсолодити гіркі пігулки здійснюваного політичного курсу часто становлять сутність "управління персоналом" та "зв'язків з громадськістю" [4, с. 99]. Результати суспільствознавчих розвідок у сучасних суспільствах набувають бюрократичного та ідеологічного застосування: науковці постачають аналітичну продукцію та емпіричний фактаж бюрократам, а також забезпечують ідеологічне прикриття політичним гравцям.

Подібної думки стосовно соціологічної науки дотримувався А.Гоулднер, який взагалі пов'язував виникнення соціології у Франції 1830-х років із кризою легітимності, коли "давні взірці легітимності втрачали або вже втратили свою силу, тоді як щойно утворений центр сили, нова буржуазія мала слабку легітимність" [1, с. 136]. Первісно соціологія була покликана надати легітимності політичним вимогам середнього класу (буржуа) та усталити його новий соціальний порядок. Водночас соціологічна наука мала запобігати двом загрозам середньому класу – соціальній революції мас знизу та феодалській реставрації старої еліти згори. Передусім "функціональна соціологія являє собою соціальну теорію, що відповідає потребі середнього класу в ідеологічному обґрунтуванні своєї соціальної легітимності та його прагненню зберегти соціальну ідентифікацію, відмінну від соціальної ідентифікації усталеної аристократії, принаймні там, де ця аристократія існувала" [1, с. 160]. Варто нагадати, що йдеться про функціональну соціологію передусім у Франції. Адже у Великій Британії середній клас зливався з аристократією на засадах культурної гегемонії останньої і припасовував до себе її традиційну легітимність за відсутності значних соціальних загроз знизу.

Також структурний функціоналізм Т.Парсонса, як стверджує Гоулднер, започаткований у США 1930-ми

роками за умов, що були подібними до умов зародження соціології загалом та функціоналізму, зокрема у Франції, століттям раніше. За тогочасної світової економічної кризи теж постала загроза кризи легітимності суспільного устрою США: “Стабільність та легітимність традиційного соціального порядку у Сполучених Штатах у 1930-х роках більше не вважали самозрозумілими, як це було раніше” [1, с. 188]. В обох випадках обставини спонукали до оновлення загального образу соціального порядку, пояснення його окремих складників, оцінювання можливостей його відновлення і подальшого розвитку, визначення джерел та умов його легітимності. Зазначені джерела легітимності були визначені, але вони суттєво відрізнялися. Французькі позитивісти ХІХ ст. вважали таким джерелом науку як засіб підвищення продуктивності й на цій підставі зниження незадоволення загалу, соціального згуртування та легітимності нової еліти. Вони також робили ставку на значення науки “як ідеї, що на відміну від просто добробуту може надати *легітимності* новим індустріальним інститутам та новим власникам, які їх контролюють” [1, с. 190]. Натомість Парсонс за часів Великої депресії вбачав нові засади легітимності соціального порядку американського суспільства, його еліти та середнього класу у професіоналізмі та пов’язаній із ним моральній відповідальності як передумовах суспільного впорядкування і добробуту, виправдання виняткового становища еліти та бізнесу в суспільстві, подолання розриву між цими верствами і мораллю. Тобто підвалини легітимності еліти вбачалися у її досягненнях. Парсонсове нехтування наукою як джерелом легітимації у цьому випадку Гоулднер пояснює втратою довіри до неї з боку суспільства: в науці небезпідставно вбачали один із чинників кризи перевиробництва та економічної депресії. Звідси виводиться трактування Парсонсом моральних цінностей як найважливішого чинника згуртованості суспільства та джерела легітимації.

Гоулднер також звертає увагу на спільну рису різних способів легітимації через моральне узаконення певних

норм розподілу життєвих засобів: “Незалежно від конкретної форми, домагання легітимності завжди передбачає невисловлену претензію на те, що вигода взаємна” [1, с. 317]. При виявленні та оцінюванні міри взаємності вигоди зазначеного розподілу люди здебільше вдаються до вивчення обставин генези його правил та норм. Гоулднер визначає свого роду умови та закономірності легітимації певних правил або норм з погляду міркувань взаємної вигоди:

“Чим більшою мірою правила вважаються розробленими таким чином, щоби виключити або розвіяти підозри про те, що вони вигідні лише частині суспільства – певним особам чи групам, тим більше підстав вважати їх легітимними. Деякі обов’язкові *похідні* від правил зазвичай більше узгоджуються з упевненістю в об’єктивності їх, а значить, і легітимності, ніж інші. Це, наприклад, означає, що правила, які зазвичай вважаються створеними тільки тими, хто здобуває з них користь, навряд чи будуть розглядатися як легітимні. І навпаки, правила, що вважаються розробленими усіма, хто їм підкорюється, або групами, в яких усі відчують себе повноцінними членами, найімовірніше, вважатимуться легітимними” [1, с. 317].

Взаємна вигідність, об’єктивність і усталеність правил, а також та спільна причетність до їх вироблення широкого соціального загалу виступають запорукою їх легітимації. Ще одним джерелом легітимності визначено традицію. Норми, успадковані від попередніх поколінь, – поза підозрою, оскільки їх ініціювання не можна приписувати зацікавленим особам за сучасних умов. Утім, це аж ніяк не є запорукою, що традиційні норми за сучасних умов не можуть передбачати виняткову вигоду для вузького кола осіб у межах суспільства. З іншого боку, давнє походження таких норм може бути зумовленим далеко не спільною волею усього загалу.

Як передумови легітимності норм Гоулднер також зазначає об’єктивність та незалежність їх джерела від зацікавлених сторін: “...будуть радше вважатися легітимни-

ми правила, розглядувані як створені якимсь інститутом, незалежним, як гадають, від усіляких партійних впливів, ніж правила, оцінювані як виниклі завдяки діяльності інституту, пов'язаного з однією зі сторін, що є суперниками" [1, с. 317]. З огляду на це держава як інститут, що створює норми й підтримує їх чинність у межах суспільства, вдається також до створення уявлень про власну соціальну незаангажованість.

Давнім джерелом легітимності моралі визначено ідею божественного походження її норм: "...коли створення правил приписується богам, що стоять над людськими групами та їх конфліктними інтересами, це саме по собі означає неупередженість правил і тим самим наділяє їх легітимністю, що спонукає людей добровільно коритися їм" [1, с. 318]. Гоулднер переконаний, що наголос на походженні моралі від Бога спрямований на приховане заперечення її соціально обмеженої зумовленості та цілковитої відповідності лише інтересам однієї панівної спільноти суспільства. Проте епоха Просвітництва та індустріалізація призвели до розвінчування релігії, а відтак – кризи легітимності традиційної моралі, що мала релігійне підґрунтя: "Боги почали помирати, і зі смертю їх нависла загроза над легітимністю усєї системи моралі у Західній Європі" [1, с. 318]. Гоулднер наводить як приклад, що засвідчує кризовий стан західноєвропейської моралі, маркіза де Сада. Останній дійшов висновку, що коли ніщо не може бути абсолютно правильним, то абсолютно ніщо не може бути неправильним.

Криза релігійних підвалин моралі та легітимності в індустріальних суспільствах трактована як одна із передумов виникнення позитивістської соціології. Задум її засновника О.Конта полягав у подоланні кризи легітимності в Європі через об'єктивне наукове обґрунтування морального порядку. Однак, як стверджує Гоулднер, обґрунтувати легітимність моралі засобами соціологічної науки не вдалося. І в підсумку вже саму мораль стали вважати незаперечною підвалиною стабільності соціального порядку суспільства у версії структурного функціо-

налізму Т.Парсонса. При цьому приймають як аксіому вихідну легітимність моралі, нібито ґрунтовану на її соціальній об'єктивності та незаангажованості у межах суспільства загалом. Однак і за такого підходу проблема дефіциту легітимності моралі не отримала розв'язання: "Отож, моральна криза в жодному разі не розв'язана, і, чесно кажучи, для багатьох Бог вже не помирає, а помер. Пошуки підвалин легітимності морального кодексу у західній культурі тривають" [1, с. 319]. Попри поглиблення моральної кризи, соціальний порядок набув неморальних підвалин власної легітимності у вигляді відчутного підвищення рівня добробуту широких верств громадян. Зростання виробництва в сучасних індустріальних суспільствах уможливорює розв'язання проблеми легітимності соціального порядку навіть на тлі занепаду моральних норм. Однак спосіб розв'язання цієї проблеми на підставі підвищення продуктивності виробництва і зростання рівня та якості життя загалу відмінний від способу, що його описує Парсонс.

В останньому випадку йдеться про усталення соціального порядку на засадах ціннісного консенсусу. Загалом Гоулднер визнає слухним підхід Парсонса до розв'язання проблеми соціального порядку за умов економічної нерівності у межах окремих держав та між ними: "Цю форму диференціації, що усталилася, не можна надійно захистити одними лише силовими діями, але вона потребує – як для того, щоби виключити домагання на перерозподіл благ, так і для того, щоби виправдати відмову в них, – морального кодексу, який усі зацікавлені сторони разом звичайно визначали би як легітимний" [1, с. 323]. Він визначив два основні джерела суспільної солідарності та свідомого взаємного пристосування людей і груп – рівень винагород, що їх пропонує суспільство, та рівень моральної свідомості або конформності у межах його культури. Ці джерела альтернативні та конкурентні. Їх співвідношення у перебігу розвитку суспільства мінливе і не останньою чергою залежить від міри технологічної розвиненості економіки. Мірою розвитку технологій і підне-

сення виробничої продуктивності, а також рівня і якості життя значення моралі як джерела соціальної солідарності зменшується.

Але нерівномірність економічного розвитку, зокрема періоди економічних спадів, коли рівень економічних винагород зменшується, підвищують значення моралі як підвалини соціальної солідарності. Непривілейовані верстви суспільства за таких обставин зверненням до моралі обґрунтовують свої домагання, а привілейовані – захищають своє виняткове соціальне становище. При цьому вони наголошують різні складники моралі: “Непривілейовані наголошують значення справедливості, рівності й такої свободи, яка необхідна для того, щоби домогтися більшої кількості винагород. Привілейовані ж, своєю чергою, схильні наголошувати значення порядку” [1, с. 327]. За умов відмінності тлумачень моралі з боку вищих і нижчих верств дієвим чинником розподілу життєвих засобів та забезпечення згуртованості суспільства залишається держава. Різновидом такої держави є держава загального добробуту у західних суспільствах, що забезпечує: 1) підтримку соціального порядку; 2) відносну справедливість та боротьбу з нерівністю. За умов такої держави основними загрозами легітимності соціального порядку є економічні спади та криза моралі.

Зосередженість на моральній санкціонованості або легітимності влади Гоулднер визначає як примітну особливість Парсонсових тлумачень її інституційованої системи. Водночас Парсонсові при цьому закидається інтелектуальна абсурдність його трактування легітимності застосування владою насилля: “Він не може зрозуміти буквальний сенс, у якому “примус”, “насилля”, “сила” і всі форми прояву могутності *робляться* справедливими. Він не може зрозуміти, що сила забезпечує собі легітимність, а не просто добровільно “обмінюється” на неї” [1, с. 339]. Нерозуміння наявне за цілковитої очевидності контролю влади над засобами набуття легітимності, тобто інститутами, що забезпечують її “моральне санкціонування”. Звідси, природно, будь-яка влада схильна вважати власне застосу-

вання примусу і насилля виправданим і вживає всіх можливих заходів для відповідної легітимації їх. На протипагу Парсонсові Гоулднер вдається до з'ясування природи психологічного механізму легітимації владного домінування, насилля та примусу. Він бере до уваги психологічні інтенції (заміри) обох сторін владних відносин – владарів та підкорених: “Коротше кажучи, легітимність може народитися в результаті мовчазної спілки або угоди між злочинцем і його жертвою: жертва приховує свою *безпорадність*, визнаючи законність заявлених їй претензій, тоді як злочинець приховує свою жорстокість, примушуючи жертву визнати законність своїх претензій. Таким чином, між владою і мораллю встановлюється рівновага... Як і будь-яка поведінка, судження про те, що дещо є легітимним, може бути забезпечене у певній ситуації примусом або винагородою” [1, с. 339].

Підвалинами легітимації насилля тут можна вважати механізми психологічного самозахисту, що до них вдаються як жертва, так і насильник. Людям, схильним підкорюватися, нестерпно визнати власну легкодухість. Відтак, вони виявляють неабияку винахідливість у виправданні як власного боягузства, так і законності насилля стосовно самих себе. Вони виправдовуються перед самими собою і перед навколишніми, й у такий спосіб досягають внутрішнього спокою та психологічної рівноваги. З іншого боку, ті, хто здійснює насилля, теж схильні до самовиправдання, щоби приховати власну підлість і жорстокість від самих себе та оточення. Отож і насильники як авторитарні особистості, і їхні жертви намагаються подолати нестерпні для себе розбіжності (дисонанс) між власною поведінкою і мораллю та вдаються до легітимації потворних і безглуздих взаємовідносин насилля.

Гоулднер стверджує, що навіть за відсутності загрози відвертого насилля з боку влади її присутність і вплив однаково відчутні у соціальних взаємовідносинах, що породжує у підвладних мотиви добровільної покори: “Влада існує ніби непомітно і є цілком реальною навіть за найнижчого ступеня інтенсивності її проявів. Вона постій-



но змушує відчувати свою присутність, оскільки лежить в основі “легітимності” та всіх моральних мотивів підкорення і супроводжує їх” [1, с. 340]. Покірне ставлення підлеглих до влади завжди визначається виразним або невиразним усвідомленням ними того, що владарі цілком контролюють розподіл необхідних життєвих засобів та різних винагород. Незалежно від схвалення або несхвалення підлеглих владарі можуть зазвичай свавільно провадити цей розподіл, заохочуючи покірних та обмежуючи у засобах і винагородах схильних до непокори: “Власне сама наявна у вищих осіб можливість приймати таке рішення цілком незалежно від їхнього права так чинити, є автономним, постійно присутнім елементом догідливого ставлення до вищих, яке часто утворюється у підвладних. Легітимність і “авторитет” ніколи не виключають влади; вони лише зміщують акценти, роблять її прихованою. Яким чином міг би “авторитет” усунути владу, якщо він являє собою не просто ні до чого не прив’язану “легітимність”, а легітимність *влади*? “ [1, с. 340].

Із тез Гоулднера випливає, що влада сама по собі є джерелом власної легітимності та авторитету. Влада за визначенням передбачає можливість набуття незалежно від інтенцій підвладних легітимності та авторитету завдяки насиллю та адміністративному ресурсу. Легітимація влади постає, відтак, похідною не від загалу, а від самої влади. Влада також містить можливість втілювати власне бачення моралі. Владарі власне самі мають змогу визначати, що і якою мірою є моральним за певних обставин, на рівні інституціонального впорядкування життя суспільства.

При порівнянні концептуальної інфраструктури консервативних соціальних теорій Платона і Парсонса Гоулднер окремо спиняється на парсонсівському концепті “легітимного”, протиставляючи його концепту “автентичного”: “Ознакою “автентичності” є відповідність між тим, чого люди хочуть, – а це дещо, відмінне від того, чого їм *належить* хотіти, – і тим, що люди роблять. Ознакою її є відповідність між вибором і особистим переконанням.



Ознакою ж “легітимності” є відповідність між тим, чого люди хочуть або роблять, з одного боку, і моральними цінностями – з другого” [1, с. 479]. Соціально легітимна та санкціонована чинною системою поведінка протиставлена поведінці, що відбиває особисті переконання та глибокі переживання особистості. “Легітимне” *Я* постає на підґрунті санкціонованих суспільством цінностей та соціально узаконеної ідентифікації, а “автентичне” *Я* – на підґрунті нетривіальних особистих бажань та домагань. У підсумку люди стають заручниками власної віри у правильність певних моральних принципів, і ця некритична прихильність моральним цінностям спонукає до позірною підпорядкування їм поведінки. Загалом Гоулднер виокремлює низку різних сумнівних (на його думку) мотивів підкорення та конформності людей, що можуть втілюватися у їхній позиції легітимації влади та інших соціальних інститутів: 1) щире переконання у правильності та справедливості висунутих вимог (у цьому випадку легітимність і автентичність не суперечать одна одній); 2) мотиви доцільності, наприклад, скорочення власних витрат та отримання вигоди без будь-яких зайвих рефлексій із приводу правильності своєї поведінки; 3) бажання отримати схвалення загалом; 4) страх репресій та загрози особистій безпеці.

Подібно до Мілза та Гоулднера, своєрідне знаряддя легітимації в сучасній соціології убачає також Р.Дарендорф. Він стверджує, що соціологія є для індустріального суспільства тим, чим свого часу була теологія для середньовічного феодального суспільства та філософія – для епохи переходу до сучасності: “...соціологи із багатьох країн нового та новітнього часу всі без винятку були чи є зараз також ідеологами своїх суспільств, тобто людьми, що у своїх системах чи теоріях відтворюють світ політичних та соціальних фактів у такий спосіб, що реальне щоразу постає якщо не у якості розумного, то принаймні в якості необхідного” [3, с. 86–87]. Представники зазначених пізнавальних дисциплін поєднують свої тлумачення із виправданням соціальних структур відповідних епох, виступають

розробниками та поширювачами ідеологій у своїх суспільствах. Ідеологічний легітимувальний вплив соціології здійснюється мірою її поточного функціонування як науки. Соціологічні дослідження та отримані в них знання можуть сприяти посиленню або послабленню наявних тенденцій соціальної дійсності. Зокрема, манері Т.Парсонса та його послідовників розглядати суспільство як соціальну систему закидається те, що вона нібито викликала атмосферу скепсису, недостатньої ангажованості, бажання соціологів не турбуватися з приводу конкретних явищ та надмірну стриманість. Прагнення ширяти у захмарних висотах загальної соціологічної теорії призвело до відриву від соціальної дійсності: “Ось так припоручивши турботу про дійсність можновладцям, соціологи імпліцитно визнали легітимність цієї влади; а недостатня заангажованість – імовірно, проти їхньої волі – обернулася заангажованістю на боці status quo” [3, с. 352]. У підсумку соціологія перетворилася у засіб легітимації недосконалого соціального устрою. З огляду на цю тенденцію, Дарендорф закликає колег відновити втрачену орієнтацію на дійсні соціальні проблеми та критичну налаштованість досліджень.

Проявом такої критичної налаштованості у разі розгляду проблеми легітимації можна вважати категоріальний контекст її аналізу. Фундаментальними категоріями соціологічного аналізу Дарендорф вважає “норми”, “санкції” та “панування”. Вихідні тези аналізу такі: 1) поведінка людей у суспільстві впорядковується через норми; 2) впорядкування гарантується за допомогою стимулів або загрози санкцій; 3) можливість призначити санкції є осердям будь-якого панування. З цих категорій можна вивести решту категорій соціологічного аналізу, в тому числі – категорії легітимації та легітимності. Зокрема, у перебігу з’ясування обставин виникнення, зміни та втрати дієвості норм і санкцій референтних рольових груп Дарендорф зазначає: “Імовірно, співвідношення між консенсусом думок та значущими нормами аналогічне співвідношенню права і звичаю. Норма, котру не підтримує або хоча б

не терпить більшість членів групи, перебуває у хиткому становищі... Шляхом зіставлення норм з думками тих, кого вони стосуються, можна встановити не значущість, а, мабуть, легітимність цих норм” [3, с. 217].

Легітимність норм тут розглядається як їх відповідність думкам людей, як підтримка їх або, в крайньому разі, готовність терпіти їх існування. Можливе також загальне тлумачення легітимності як консенсусу між думками людей і нормами, між їхнім звичаєм і формальним правом. Вказано і спосіб встановлення стану легітимності через звірення норм (об’єкта) із думками людей (суб’єкта) про них. Наведену методологічну настанову Дарендорфа можна передати більш узагальнено, маючи на увазі, наприклад, з’ясування легітимності певних соціальних норм. Отже, при теоретичному дослідженні легітимності норм необхідне виразне виокремлення: 1) власне самих цих норм – їхнього змісту, меж їх застосовності та ін.; 2) думок людей із приводу цих норм, що відбивають міру їх легітимності; 3) міри практичного втілення цих норм, тобто фактичної чинності їх у повсякденному житті. Висновок про міру легітимності норм можливий на підставі узагальнення підсумків порівнянь усіх цих виокремлених аспектів одне з одним.

Дарендорф вдається до розгляду феномена легітимності також у сфері політики. Він розмежовує функціоналістське та конфліктологічне тлумачення влади. Функціоналісти розглядають владу як вираз деякої спільної волі суспільного загалу, послух владі – як реалізацію суспільного консенсусу, здійснення влади – як залежне від підтримки підвладних, суперечності й розколи в суспільстві – як “ґрунтовані на втручаннях ззовні у принципово легітимну систему”, згуртування суспільства – як наслідок добровільної згоди усіх його громадян стосовно певних вихідних ціннісних засад, що відбивають їхні спільні інтереси [3, с. 408–409]. Натомість конфліктологи схильні трактувати владу як здатність досягати послуху та покорі підвладних через застосування або погрозу застосу-

вання сили. Звідси випливає, що за будь-яких обставин у суспільстві існує опір здійсненню влади, а отже, “як ефективність, так і легітимність влади (якщо між цими поняттями є яка-небудь суттєва відмінність) навіть у найсприятливіших випадках залишаються нетривкими” [3, с. 408]. Нетривкість легітимності влади пояснюється тим, що остання – невичерпне джерело соціальних суперечностей через її нерівномірний розподіл у суспільстві. Будь-яка дія може зумовити протидію, будь-яка влада може спричинити опозицію, будь-яке панування може породити опір. За таких умов будь-яке розв’язання наявного конфлікту неминуче створює передумови для виникнення нового конфлікту. Через зауважену діалектичність дії і конфлікту легітимність у найліпшому разі є нетривкою перевагою панування над опором йому (породженим самим цим пануванням).

Особливо нетривкою буває політична легітимність за умов докорінних перетворень суспільства, наприклад революцій. Дарендорф зазначає, що “легітимність ніколи не досягається з такими зусиллями, як у процесі революції” [3, с. 453]. У цьому випадку він має на увазі нетривалість існування революційних структур влади, що змінюються доти, доки не набувають здатності до панування. У більш ширшому політичному контексті може йтися взагалі про кризу легітимності як революційних інституцій, так і дореволюційних їх аналогів: “Криза легітимності означає ситуацію, коли сумнів у політичних інститутах порушує питання щодо самого їх існування” [2, с. 177–178]. За таких обставин аналіз політичної легітимності може здійснюватися шляхом оцінювання сили або слабкості панування та діапазону опору йому, а також умов, за яких виникають різні політичні альянси, сумніви та сподівання різних суб’єктів політики. Такий аналіз дає можливість багато дізнатися про імовірні напрями політичних змін у суспільстві.

Загалом серед особливостей концептуалізацій легітимності соціального порядку у суспільстві, що постали у

межах ліворадикального критицизму (Ч.Р.Мілз, А.Гоулднер) та діалектичної теорії конфлікту (Р.Дарендорф) як спростування відповідної парсонсівської концептуалізації, варто зауважити: 1) заперечення визначальної ролі спільних цінностей та моралі у перебігу легітимації і розгляд останньої власне як умови їх появи; 2) визначення джерелами легітимності інституціонального порядку діяльного ставлення до нього самих людей: а) владарів, що використовують примус, винагороди, авторитет, моралізаторство та маніпулювання для конкретної легітимації свого панування над інститутами суспільства, упокорювання і пригноблення; б) підвладних, що коряться владі, стримують своє незадоволення нею, визнають її легітимною та виправдовують; 3) зазначення серед виконавців легітимаційних дій соціологів, що вивчають громадську думку та створюють теоретичні образи соціального порядку і в такий спосіб здійснюють його легітимацію. Утім, зауважений наголос соціально-інтегративної функції легітимації соціального порядку на засадах протиборства та придушення не став її безперечним та вичерпним тлумаченням.

### Література

1. Гоулднер А.У. Наступаючий кризис западной социологии / Гоулднер А.У. ; пер. с англ. – СПб. : Наука, 2003. – 576 с.
2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Дарендорф Р. ; пер. с нем. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2002. – 288 с.
3. Дарендорф Р. Тропы из утопии. Работы по теории и истории социологии / Дарендорф Р. ; пер. с нем. – М. : Праксис, 2002. – 536 с.
4. Миллс Ч.Р. Социологическое воображение / Миллс Ч.Р. ; пер. с англ. – М. : Изд. дом NOTA BENE, 2001. – 264 с.
5. Резнік В. Феномен легітимації як предмет теоретичної рефлексії Т. Парсонса / В.Резнік // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. праць. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – Вип. 1(12). – С. 9–24.

Підписано до друку 1.09.2014 р. Формат 60x84<sup>1/16</sup>. Папір офс. № 1.  
Друк офсетний. Ум.др.арк. 26. . Наклад 300.

---

Видруковано з оригінал-макета, виготовленого в комп'ютерному комплексі  
Інституту соціології НАН України. 01021, Київ-21, вул. Шовковична, 12

---

Надруковано ТОВ "РПФ "Азбука".  
04080, Київ-80, вул. Фрунзе, 12